

Botswana és a gyémánt

Biedermann Zsuzsanna¹ – Czirják Ráhel

A jelen tanulmány a gyémántkitermelés botswanai történetét, a gyémántiparban napjainkban bekövetkezett változásokat, valamint a De Beers gyémántcég és Botswana kapcsolatát mutatja be. A dél-afrikai államban történő gyémántkitermelés kezdeti évtizedei során a De Beers dominanciája jellemezte a kapcsolatot, ám a vállalat afrikai államtól való fokozódó függősége, továbbá a világpiacon vezető pozíciójának elvesztése következtében a helyzet mára megfordult. A De Beers gyémántkereskedelmi központjának Londonból Gaboronéba való átköltöztetése szépen jelzi a kapcsolatban való súlyponteltolódást. Ám Botswana gazdaságának gyémántfüggősége sok kérdést vet fel azzal kapcsolatban, hogy vajon a helyi gyémántcsiszoló üzemek képesek lesznek-e a gazdaság motorjaivá válni, és új munkahelyeket teremteni a nyersgyémánt-kitermelés helyett, amikor az ország készletei kimerülnek. Ezek a felvetések indokoltak, annál is inkább, mert a botswanai feldolgozó szektornak az olcsóbb indiai és kínai, valamint a nagy múltú izraeli, belga és amerikai csiszolókkal kell versenybe szállniuk.

This study aims to present the history of diamond extraction in Botswana, as well as the recent changes in the world diamond industry and the mutual relationship between Botswana and De Beers diamond exploration, mining, retail and trading group of companies. During the initial decades of diamond extraction in Botswana this relationship was characterized by De Beers' predomination, but this has been reversed due to the company's growing dependence on the South African country's diamond reserves parallel to De Beers' loss of market leader position in the world diamond industry. The moving of De Beers' diamond trading centre from London to Gaborone signals this power shift. However, due to the diamond-dependence of the Botswanan economy, there are growing fears whether the local diamond beneficiation can become the growth engine creating jobs and replacing rough diamond exports when diamonds run out. Concerns are justified since Botswana's manufacturing sector has to compete cheaper Indian and Chinese diamond beneficiation centres and more competent Israeli, Belgian and American centres.

* * *

A világ gyémántpiacának alakulása elválaszthatatlanul összefonódik a gyémántkitermelés, -marketing és -disztribúció egyik piacvezető vállalatával, a De Beersszel, a cég története pedig a legjelentősebb kitermelő országa, Botswana fejlődésével. Az utóbbi

években a gyémántpiac hektikus változásai miatt a De Beers a korábbi árazási modelljének felülvizsgálatára kényszerült, és közben jelentős piacokat veszített. Ugyanakkor a még néhány évvel ezelőtt is afrikai sikertörténetként aposztrofált² Botswana szintén súlyos kihívásokkal

néz szembe gyémántvagyon apadása miatt: napjainkban egyre kétkedőbb vélemények látnak napvilágot az ország gazdasági fejlődésének fenntarthatóságát illetően.³

Mivel a De Beers az utóbbi években veszített világpiacon befolyásából, növekvő mértékben támaszkodik a fő kitermelő országára, Botswanára. A dél-afrikai állam az egyoldalú, gyémántkitermelésre alapozott gazdasági fejlődését úgy igyekszik diverzifikálni, hogy a De Beershez fűződő szoros kapcsolata révén helyi feldolgozóipari kapacitások létesítését erőlteti. Pótolhatja-e a feltörekvő botswanai gyémántfeldolgozó ipar a csökkenő gyémántvagyon miatt kieső jövedelmeket? Ahhoz, hogy a kérdésre választ adhasunk, a De Beers gyémántpiaci szerepét és a botswanai gyémántkitermelés alakulását történelmi perspektívában tekintjük át, majd kitérünk arra, hogy milyen gyémántpiaci változások állnak a botswanai befolyás erősödése és a De Beers piacvesztése mögött. Ezt követően a gyémántok helyi feldolgozásának néhány évre visszatekintő elemzésével, illetve a vállalat és a mindenkor botswanai kormány érdek-összefonódásainak vizsgálatával folytatjuk a tanulmányunkat. Végül áttekintjük, hogy lehet-e jövője a helyi feldolgozásnak.

Afrikai sikertörténet – itt a vége?

Az „afrikai sikersztoriként”⁴ emlegetett Botswana függetlenség utáni története egybeforrt a gyémánttal – annak minden előnyével és hátrányával egyetemben. Az

egykori brit protektorátus a függetlenség kikiáltása idején (1966) nemcsak a kontinens, de a világ egyik legszegényebb országa is volt: 70 dollár körüli egy főre jutó GDP-vel,⁵ több mint 580.000 km²-es területén összesen 12 kilométernyi aszfaltozott úttal rendelkezett,⁶ állampolgárai közül pedig két tucatonál is kevesebbnek volt egyetemi diplomája, és mindössze körülbelül száznak középiskolai végzettsége.⁷

A függetlenség elnyerése utáni években az állami költségvetés jelentős mértékben a britek anyagi segítségére támaszkodott, a befolyt összegből az adminisztráció és a fejlesztések költségeit fedezték.⁸ Ám Botswana gazdasági felemelkedésére nem kellett sokat várni, ugyanis időközben a világ legnagyobb gyémántkitermelő vállalatcsaládja, a De Beers geológusai három nagyobb gyémántlelőhelyre (Orapa, Letlhakane, Jwaneng) bukkantak a területén, melyek közül elsőként, 1971-ben, Orapában indult meg a drágakő-kitermelés.⁹

A gyémántnak köszönhetően Botswana gyorsabb növekedési ütemet tudott felmutatni, mint az ázsiai „kistigrisek” vagy Kína: 1966 és 1980 között átlagosan évi 14,5 százalék,¹⁰ 1981 és 1990 között 10,9,¹¹ az ezredforduló környékén 9,¹² napjainkban pedig 4 százalék körüli¹³ GDP-növekedést produkált.

Ám az értékes természeti erőforrás önmagában nem lett volna elég ahhoz, hogy az ország ilyen dinamikus növekedési pályára álljon. A siker kulcsa volt még a fiskális fegyelem és a rátermett menedzsment,¹⁴ illetve a stabil politikai és

gazdasági környezet is, amelyet a politikai elit megfontolt kormányzással alakított ki. Botswana függetlenné válásával a Botswanai Demokratikus Párt (*Botswana Democratic Party*, BDP) került hatalomra, Seretse Khama vezetésével. A párt alapítói az ország legképzettebb tagjai közül kerültek ki.¹⁵ A kormánypárt körültekintően és békésen kormányzott – és kormányoz mind a mai napig,¹⁶ ugyanis az ötévente, mindeddig zavartalanul lebonyolított, szabad választásokat 1966 óta folyamatosan a BDP nyeri.¹⁷

Annak ellenére, hogy az országot 50 éve ugyanaz a párt vezeti, a Transparency International adatai szerint Botswana Afrika legkevésbé korrumpált állama.¹⁸ Ez a kedvező kép azonban a kilencvenes évek óta folyamatosan és növekvő mértékben erodálódik – lásd az „A De Beers befolyása Botswana politikai életére” című részt –, habár szubszaharai összehasonlításban Botswanában valóban példaértékűen alacsony a korrupció mértéke.

A stabil makroökonómiai környezet fontos részét képezi, hogy a kormány tárgyalások révén 1975-ben elérte a helyi gyémántkitermelésért felelős De Beersnél, hogy a korábbi 85-15 százalékos¹⁹ megoszlás helyett 50-50 százalék legyen a két fél részesedése a botswanai gyémántbányákból.²⁰ Ez az új arány azon túl, hogy megnövelte az állam bevételeit, tovább fokozta Botswana befektetői vonzerejét is, hiszen a kiegyenlített erőviszonyok következtében hatékony együttműködés bontakozott ki a két fél között.²¹

Az állam a gyakorlatban rendkívül prudens, óvatos makrogazdasági politikát

folytatott – és folytat a mai napig –, a gyémántbevételekre alapozva: ha a világgpiaci ár magas, a „pluszt” befektetik, és a gazdaságba mindig csak annyit áramoltatnak, amennyit az „túlhevülés” nélkül fel tud szívni. 1994-ben létrehozták a *Pula Fundot*, amely a gyémántokból származó bevétel egy részét a jövő generációk számára kezeli, alacsony bevételek idején pedig az oda félretett pénz egy részét arra használják fel, hogy egyenletes legyen a kormány rendelkezésére álló források mennyisége.²²

A gyémántkitermelésből való nagyobb állami részesedés megfelelő fedezetet biztosít a fejlesztéspolitika finanszírozására is. A függetlenedés pillanatától kezdve ugyanis az állam vállalta magára az infrastruktúra és az oktatás fejlesztésének feladatát.²³ E tekintetben jelentős sikereket könyvelhet el, hiszen mára közel 18.000 km aszfaltozott út és 888 km-nyi vasúti pálya épült, továbbá az országban több mint 70 repülőtér található. A lakosság 96 százaléka számára elérhető az egészséges ivóvíz, az írni-olvasni tudók aránya pedig 88,5 százalék.²⁴

Mindezek következtében Botswana mára az egyik legszegényebb országból a közepes jövedelműek közé emelkedett. Vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP tekintetében (17.700 dollár) az afrikai élmezőnybe tartozik,²⁵ megelőzve a Dél-afrikai Köztársaságot is.

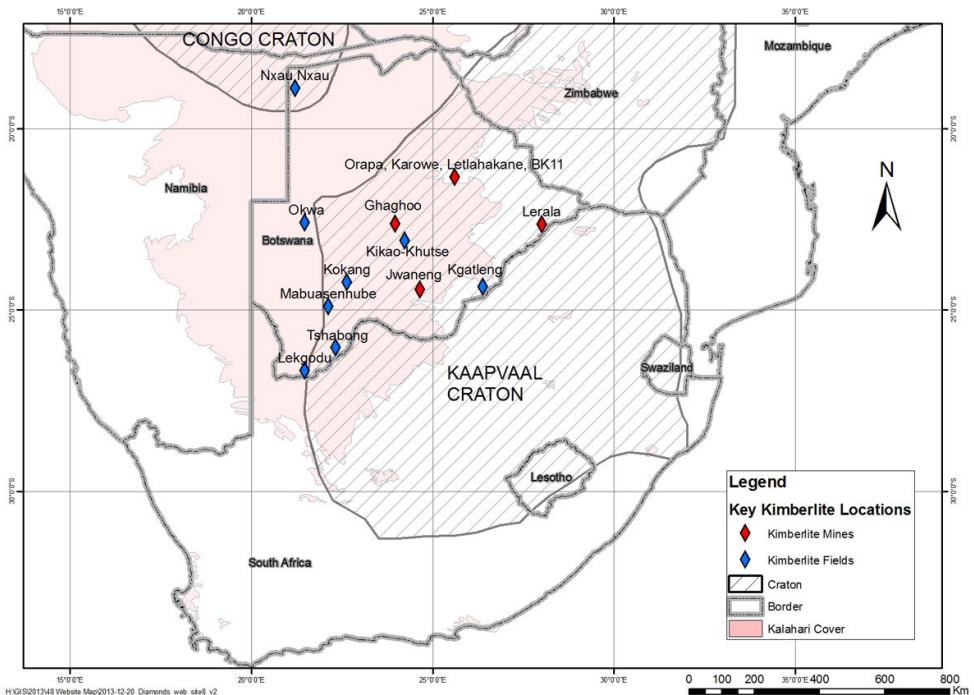
A látványos növekedés ellenére sokan megkérdőjelezik az ország gazdasági sikerességét: szerintük a növekedéssel párhuzamosan nem ment végbe tényleges fejlődés.²⁶ A lakosságon belül hatalmas

a jövedelmi egyenlőtlenség: a társadalom felső tizede rendelkezik a jövedelmek felével, míg az alsó tized csupán az 1 százalékkal.²⁷ A népesség egyharmada a szegénységi küszöb alatt él.²⁸

Az ország gazdaságilag továbbra is egyetlen lábón áll: a GDP negyedét a bányászat teszi ki²⁹ – ami döntően a gyémántkitermelést jelenti –, az adóbevételek közel 60 százaléka,³⁰ valamint az exportbevételek több mint 80 százaléka is a gyémántiparból származik.³¹ Az ipar szerkezete is aránytalan: a kitermelőipartól eltérően, a feldolgozóipar szinte teljes mértékben hiányzik.³²

Ez azért jelent súlyos problémát, mert a botswanai gyémántkitermelés jelentős változások előtt áll: becslések szerint mintegy 10 éven belül (de legkésőbb 2027-től) számottevően vissza fog esni, mivel a jelenlegi fejtési technikákkal kitermelhető gyémánt elfogy. A bonyolultabb kitermelési technológia, amelyet egy évtized múlva alkalmazni kell majd, nagymértékben visszaveti a gyémántból származó kormányzati jövedelmeket. A mondással ellentétben tehát a gyémánt nem örök.³³

1. ábra³⁵
Kimberlit-mezők Botswanában

A De Beers és a botswanai gyémántok³⁴ története

Az afrikai kontinensen 1867-ben találtak először gyémántot, a mai Dél-afrikai Köztársaság területén. A kaliforniai aranyásókhoz hasonlóan a gyémántbányászok is nagy tömegekben szállták meg a lelőhelyek környékét az értékes zsákmány reményében. A kutatást egy-egy területen akkor lehetett megkezdeni, ha az adott személy bányajogosítványt igényelt az illetékes bányász bizottságtól. Az ásatásokhoz számos eszközt kellett használniuk – például vízpumpát a talajvíznek a járatokból történő kiszivattyúzására –, amelyeket a szemfülesebb vállalkozóktól bérelni is lehetett. Cecil Rhodes is az első ilyen vállalkozók között volt, aki aztán a bérleti díjból befolyó összegekből bányajogosítványokat vásárolt.³⁶ 1870-ben alapította meg a Dél-Afrikában bejegyzett De Beers Bányász-vállalatot, amelynek terjeszkedését a Rothschild család támogatta anyagilag.³⁷ 1887-re a cég az összes dél-afrikai gyémántbánya egyedüli tulajdonosa lett.³⁸

A következő három évtized során a német származású Ernest Oppenheimer is megvetette lábát a dél-afrikai arany-³⁹ és gyémántiparban, és részvényei révén fokozatosan bevásárolta magát a De Beersbe is. 1926-ra Oppenheimer megszerezte a cég feletti teljes irányítást és a tulajdonjogot, így nem sokkal később kinevezték a De Beers elnökévé.⁴⁰

A vállalat geológusai már az 1950-es években elkezdték a drágakő utáni kutatást

Botswanában is, ám akkor csak 3 darab kisebb gyémántot találtak a Motloutsefolyó mentén. Az igazi nagy felfedezések az 1960-as években történtek: 1967 áprilisában Orapánál találtak egy kürtöt, amelyről kétévi geológiai vizsgálat eredményeként kiderült, hogy gyémántban gazdag. Eközben – 1968-ban – két kisebb kürtöt is felfedeztek Orapától nem messze, Letlhakane település mellett. A kutatási eredmények hatására 1969. június 23-án megalakult a De Beers Botswana Bányavállalat.⁴¹

Az Orapában található gyémánt kitermelése 1971-ben indult meg, a Letlhakane bánya pedig 1975-ben kezdte meg működését. Az ország legnagyobb gyémánthozamát biztosító lelőhelyet pedig 1972-ben fedezték fel, Jwanengben, ahol a bányászati 1978-ban kezdődött meg.⁴²

A bányákból származó bevételek 1975-ig 85:15 arányban oszlottak meg a vállalat és az állam között. Ám az újabb, minden korábrinál jelentősebb lelőhelynek köszönhetően Botswana kedvező tárgyalási pozícióba került, így az év során a két fél aláírta a Debswana – vagyis a De Beers és Botswana által létrehozott közös vállalat – megalapításáról szóló szerződést, amelyben a részesedésük már 50-50 százalékos lett.⁴³

A De Beers a kitermelt gyémánt értéke alapján jelenleg a világ legnagyobb ilyen vállalata: 2014-ben a világpiaci részesedése 34 százalék volt.⁴⁴ A felszínre hozott mennyiség alapján pedig ugyanabban az évben 23 százalékkal a második helyen állt, az ALROSA mögött.⁴⁵

Botswana gyémántbányászata mind a De Beersen belül, mind pedig világviszonylatban meghatározó szereppel bír. Az ország ugyanis értékben a világ második legnagyobb (2014-ben 23 százalékos részesedéssel) gyémántkitermelője, Oroszország után.⁴⁶ A De Beersnek a Botswanától való függőségét jól jelzi, hogy 2015-ben a vállalatcsoport teljes termelésének több mint kétharmadát (70 százalék) a Debswana adta.⁴⁷

Az említett adatok fényében nyilvánvaló, hogy Botswana gazdasági (és ahogy később látni fogjuk, politikai) életében meghatározó szerepet játszik a gyémántvállalat, és a függőség kölcsönös. Tekintsük át, hogy a gyémántpiac átalakulása hogyan hat erre az interdependens kapcsolatra!

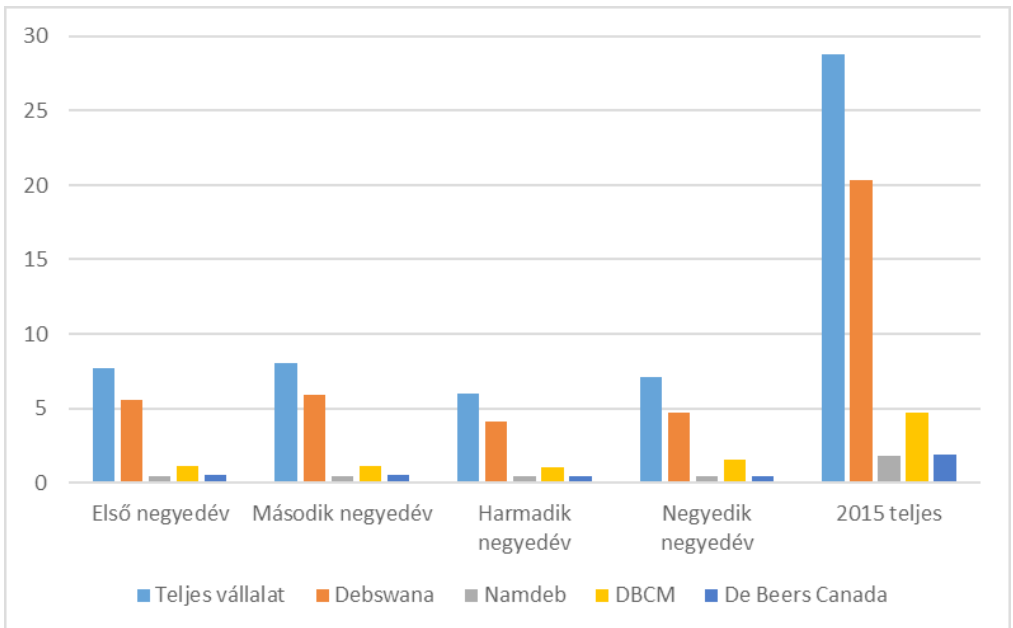
Gyémántpiaci változások és a gyémántértéklánc sajátosságai

A nyers gyémánt ára 2007 óta rendkívül változékonyan alakul. A hatalmas áringeredezés hátterében több, a gyémántpiac egészét átfogó, gyökeres változás áll. Közülük – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban az egyik legfontosabbal foglalkozunk: az egyeduralkodó De Beers vállalat által kialakított, és több mint egy évszázadon keresztül működőképes árazási, marketing- és eladási stratégiának az elmúlt években bekövetkezett változásával.⁴⁹

2007 előtt a nyers gyémántok zömét a De Beers hozta felszínre világszerte. Olyan eladói rendszert működtetett,

2. ábra⁴⁸

A De Beers leányvállalatainak gyémánttermelése 2015-ben (millió karát)

amelynek keretében „csomagokban” – előre meghatározott áron, csak bizonyos időközönként meghirdetett, zárt aukciókon és csak egy szerződésben foglalt ügyfélkörnek – értékesítette azokat.

Az utóbbi néhány évben azonban több vállalkozó szellemű kisebb cég is jelentős kitermelésbe kezdett a világ számos pontján. E vállalatoktól már bárki vásárolhat nyers gyémántot az értékesítésre irányuló, általuk szervezett versenyeljárás (*tender sales*) vagy „élő licitek” (*live auctions*) keretében. A versenyeljárás során a potenciális vásárlók írásban teszik meg ajánlatukat, s azokat a szervezők a tender lezárásakor összevetik. Ezzel szemben az élő licitálás általában online zajlik, és a potenciális vevők egymás ajánlataira ráigérve tehetnek szert a feldolgozandó drágakövekre – a legmagasabb árat kínáló lesz a tulajdonos.

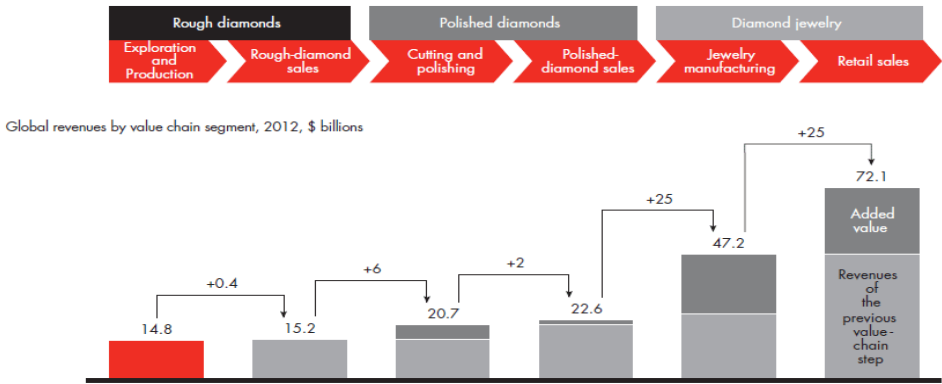
Habár részben a De Beers és más nagyobb kitermelők is átvették a nyers gyémánt eladásának új módszereit, a gyémántpiaci árak volatilitását többségük éppen a versenyeljárások és licitek terjedésével magyarázza. Hiszen korábban a De Beers maga határozta meg a zárt vevőköre számára az árakat, amelyekkel lehetett ugyan vitatkozni, de azzal azt kockáztatta a vásárló, hogy kikerül a cég üzleti partnerei köréből. A De Beers eladási feltételei biztosították az árak stabilitását, az új rendszer azonban több lehetőséget ad a spekulációra – ugyanakkor elvileg pozitívuma, hogy a piac árazza be a nyers gyémántokat. Egyúttal sokkal több csiszoló és fényező, illetve kereskedő juthat hozzájuk, mint 2007 előtt.⁵⁰

A gyémántpiac egyik fontos jellemzője, hogy a kibányászott nyers gyémánt értéke a feldolgozás folyamán akár az ötszörösére is nőhet.⁵¹ A gyémántértéklánc 2014-es összértékét 78,5 milliárd dollárra becsülték, amiből csak 16,52 milliárd dollárért volt „felelős” a kitermelés és kutatás (az ún. *upstream* szakasz).⁵² Az alábbi (2012-es) ábrán megfigyelhető, hogy a nyers gyémánthoz képest hozzáadott értékkel bír a csiszolt és fényezett gyémánt, amelyet a középpiaci szakaszban továbbértékesítenek egy újabb vevőkör felé. Ezután hatalmas értéknövekmény jellemzi a kereskedelmi szintre lépést: az ékszerkészítés és a kiskereskedelmi értékesítés lépésenként 25-25 milliárd dollárral drágították a gyémántok összértékét. (Azaz a kereskedelmi szinten keletkezett az értéklánc közel 68,7 százaléka!)⁵³

Tehát nem a kitermelők fölőzik le a haszon legnagyobb részét, hanem az értéklánc utolsó szakaszán álló ékszerkészítők és a kiskereskedők. A gyémántértéklánc ismeretében a kitermelő országok célja kettős: egyrészt diverzifikálni akarják gazdaságukat a gyémántfeldolgozás bizonyos lépéseinek helyben tartásával, másrészt a feldolgozott gyémántok értékesítésében is nagyobb szerephez akarnak jutni. A gyémántpiacra egyre erőteljesebb hatást gyakorol a kitermelési helyszínek érdekérvényesítő képességének javulása: ugyanis a kitermelő cégek további tevékenységét egyre súlyosabb feltételekhez kötik.

3.ábra A gyémántértéklánc⁵⁴

The greatest add to value comes in jewelry manufacturing and retail sales

Note: Jewelry manufacturing value is estimated as approximately 65% of retail sales based on the historic average
Source: IDEX, Tacy Ltd. and Chaim Even-Zohar

Botswana egyre nagyobb befolyással bír a De Beers döntéseire

Botswana kifejezetten előnyös helyzetben van a többi kitermelő országhoz képest, hiszen a De Beers cég gyémántjainak nagy része tőlük származik, ráadásul a De Beers kartell a gyengülő gyémántpiaci befolyása⁵⁵ miatt növekvő mértékben függ a fő kitermelő országtól. A De Beers piacvesztésével párhuzamosan átalakult a helyi feldolgozáshoz való hozzáállása is. Míg 2001-ben az akkori vezérigazgató, Gary Ralfe még úgy nyilatkozott, hogy „örület lenne előírni, hogy a felszínre hozott gyémántok bizonyos százalékát helyben kell feldolgozni”,⁵⁶ addig hat évvel később Gareth

Penny, az új főnök már egészen másképp fogalmazott: „Az afrikai gyémánttermelő országok számára a (helyi) feldolgozás nem a politikai korrektség jegyében született hóbort, hanem elkerülhetetlen lépés.”⁵⁷ Ez a De Beers retorikájában bekövetkezett 360 fokos fordulat jól tükrözi, hogy a botswanai kormány milyen jelentős nyomást tudott gyakorolni a vállalatra. 2005-ben, amikor a cég kitermelési jogai lejártak, a megújítás feltételeként a De Beersnek szerződésben kellett vállalnia: a csiszoló és fényező tevékenysége jelentős részét áthelyezi Botswanába. (2013-ra a De Beers már a botswanai állami tulajdonban álló Okavango Diamond Companynak adta el a kitermelt gyémántok 10-15 százalékát.)⁵⁸

2011-ben újabb lépéssel koronázták meg a 2005-ös megegyezést: a kormány és a De Beers közötti tízéves értékesítési szerződés keretében a cég vállalta, hogy kereskedő részlege Londonból Gaboronéba, Botswana fővárosába költözik. Ez azt jelenti, hogy a vállalat által kitermelt gyémántokat (amelyek Namíbiából, a Dél-afrikai Köztársaságból, Kanadából és Botswanából érkeznek) Gaboronéban becsülik fel, válogatják szét, és adják el az ún. Diamond Trading Centre-ben, amely világszerte a legnagyobb gyémántkezelő központ,⁵⁹ és évi mintegy 45 millió karátnyi (a világ gyémántkínálatának kb. 40 százaléka), 6 milliárd dollárnyi értékű nyers gyémánt megy át rajta.⁶⁰ A De Beers arra is kötelezettséget vállalt, hogy nagyobb arányban helyi munkásokat alkalmaz, illetve kiképezi őket a gyémánt értékelésének, feldolgozásának bonyolult folyamatára.

Ezek a látványos eredmények azt az érzetet kelthetik az olvasóban, hogy a mérleg nyelve Botswana felé billen, azaz az ország remekül érvényesíti a saját érdekeit a gyémántkitermeléssel kapcsolatban. Azonban, ahogy azt már a tanulmány bevezető részében érzékeltettük, a mindenkori *tswana* vezetés és a De Beers közötti függőség kölcsönös. Miután felvázoltuk, hogy milyen mértékben volt képes Botswana rábírnia a vállalatot a helyi feldolgozás támogatására, tekintsük át a cég szerepét az ország politikai életének alakításában!

A De Beers befolyása Botswana politikai életére

Botswanát a Transparency International mérései alapján „oázisként” tartják számon „a korrupció sivatagában”.⁶¹ Ám a kilencvenes évektől kezdődően egyre több korrupciós ügy kezdte beszenyyezni ilyen irányú hírnevét, melyek kivizsgálására létrehoztak egy speciális korrupcióellenes ügynökséget, a Korrupció és Gazdasági Bűnözés Elleni Igazgatóságot (*Directorate on Corruption and Economic Crime*, DCEC) is. Ugyanakkor az ügynökség hatékonyságát és függetlenségét megkérdőjelezhetővé teszi az a tény, hogy igazgatóját a mindenkori elnök nevezi ki, aki elszámolással is neki tartozik. Ugyanakkor az alapító okiratból nem derül ki egyértelműen, hogy milyen hosszú időre szól az igazgatói kinevezés, amely a DCEC vezetőjét gyakorlatilag alárendeli az elnök akaratának, hiszen az utóbbi bármikor elmozdíthatja őt a hivatalából. Többek között emiatt vált jellemzővé, hogy a DCEC a megalakulása óta inkább csak az alacsony szinten jelentkező, kisebb korrupciós ügyekkel (pl. jogosítványhamisítás) foglalkozott, és a kormány, illetve a közigazgatás alkalmazottainak jelentősebb ügyei után általában nem nyomozott.⁶²

A nyolcvanas-kilencvenes évekig egyebek mellett azért sem volt jellemző a rendszerszintű korrupció az országra, mert törvény tiltotta, hogy a közszolgák és miniszterek a tradicionális mezőgazdaság kivételével bármilyen üzleti tevékenységben részt vegyenek. 1982-ben

azonban ezt a tilalmat feloldották, és azóta számtalan rangidős közszolga és miniszter szerzett üzleti érdekeltséget, lett tagja üzleti igazgatótanácsnak, stb. Ugyanakkor még ezek a fejlemények sem befolyásolták érdemben az ország gazdasági fejlődését oly mértékben (habár a korrupció évről évre fokozódott és „kúszott egyre felsőbb szintekre”, ahogy azt John Healey már 1995-ben jelezte),⁶³ mint a politikai vezetés és a De Beers érdekeinek összefonódása, amely sok esetben akadályozta meg a mindenkori kormányt abban, hogy hatékonyan képviselje az ország érdekeit a gyémántkitermelő vállalattal szemben.⁶⁴

A politikai vezetőség és a De Beers összefonódásával kapcsolatos egyik első jelentősebb korrupciós botrány 1999-ben robbant ki, amikor a választásokra készülő BDP 2,4 millió pulás támogatást kapott egy svájci bankszámláról (mai árfolyamon 1 pula = 0,096 dollár). A párt megtagadta a számlatulajdonos megnevezését, és csak úgy hivatkozott a támogatóra, mint „barátra és üzlettársra”.⁶⁵ Később kiderült, hogy a pénz a De Beers egyik leányvállalatától származott.⁶⁶ Azonban a De Beers és a BDP pénzügyi összefonódása sokkal régebbre tekint vissza.

Quett Masire, aki 1980-tól 1998-ig volt Botswana elnöke, súlyosan eladósodott a De Beers irányába. Cége, a GM5, amely főként a mezőgazdasági szektorban volt érdekelt, jelentős adósságokat halmozott fel. A De Beers már az 1984-es választások előtt kölcsönrel segítette Masire vállalkozását, és szerzett számára egy profi

telepvezetőt is. Ha az elnök pénzügyei még a választások előtt nyilvánosságra kerültek volna, az valószínűleg aláasta volna a kormányzó párt, a BDP kampányát. Mindenesetre a BDP nyert, és ezzel Masire maradt az elnök. 2010-ben, amikor a kölcsön ügye napvilágra került, a De Beers szóvivője írásban is megerősítette a cég szerepét:

Míg nehéz kommentálni a több mint huszonöt évvel ezelőtti események meghatározott sorrendjét, az igaz, hogy mivel a vállalatnak abban az időben voltak farmokhoz kapcsolódó befektetései és tapasztalatai, módunkban állt segíteni a korábbi elnöknek, Sir Ketsumile Masirének menedzsmentkérdésekben és egy hitelkonstrukcióval egyaránt... Napjainkban a De Beers vállalatcsalád már egészen más környezetben működik, világos adományozási és nyilvánosságra hozatali előírásokkal.⁶⁷

A GM5 és vele Masire pénzügyi gondjai azonban nem oldódtak meg 1984 után sem, és 1987-ben a De Beers a Panamában bejelentett Clairemont nevű, ún. *shelf company*⁶⁸ keresztül ismét jelentős kölcsönhöz juttatta az elnök vállalatát.⁶⁹ Ugyanakkor az 1999-ben esedékes választások idejére a BDP-nek minden addiginál erősebb ellenzékkel kellett megküzdenie, és a De Beers nem akarta elveszíteni évtizedes szövetségét. Ezért megrendelt egy tanulmányt Lawrence Schlemmer professzortól, a dél-afrikai University of Natal akadémikusától arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne megtartani a BDP-t

kormányzó pártként. A Schlemmer által javasolt stratégia lényege többek között az volt, hogy a már 18 éve elnöklő Masirét Festus Mogaera kell váltani.⁷⁰ Az eltávolítás azonban teljes bizonyossággal anyagi csődöt jelentett volna Masire számára, így vonakodott távozni. Hogy az általa kívánatosnak tartott átmenet megtörténjen, a De Beers ismét közbelépett: a GM5 minden addiginál jelentősebb tőkeinjekciót (az akkori árfolyamon mintegy 865.000 dollárnak megfelelő, 3,7 millió pulát) kapott a Clairemont-on keresztül, fiktív GM5-részvények vásárlása fejében.⁷¹ Tehát a De Beers gyakorlatilag kivásárolta Masirét a pozíciójából, és Festus Mogae követte őt az elnöki székben. Schlemmer szerint az új elnököt „elég dinamizmus” jellemezte, személyéhez nem kapcsolódtak korábbi pártviták, és képesnek tűnt a párt „egyesítésére”.⁷² Ráadásul a De Beers további 2,4 millió pulával támogatta a BDP-t, és 1998-ban a pártnak ismét sikerült megnyernie a választásokat.⁷³

Az, hogy a De Beers erőteljesen támogatta Masirét, súlyos kérdéseket vet fel. A korábbi ásványkincs- és vízügyi miniszter, David Magang a nemrég megjelentetett emlékirataiban⁷⁴ például többször is utal arra, hogy a botswanai vezetés sokkal többet is elérhetett volna a De Beersszel folytatott tárgyalásai során. Véleménye szerint ő maga hiába erőltette a helyben bányászott gyémántok helyi feldolgozását, illetve azt, hogy a De Beers a bevételei nagyobb részét forgassa vissza a botswanai gazdaságba, mert az elnök és a politikai vezetés többi tagja nem

támogatta e törekvését. Magang úgy gondolja, a kormány szükségtelen mértékben rendelte alá magát a De Beers akaratának, és a helyi feldolgozást jóval hamarabb is el lehetett volna érni. Felmerül a kérdés, hogy van-e összefüggés Masire elnök adósságainak fizetése, a BDP anyagi támogatása és Magang állításai között. Nyilvánvaló, hogy ha mind az elnök, mind a kormányzó párt tartozott a gyémántkitermelő vállalatnak, akkor valóban kevésbé vállalták fel az esetleges érdeklődést a De Beersszel szembeni tárgyalásokon.

2010-ben ismét a címlapokra került a gyémántvállalatnak a politikai vezetéssel való összefonódása: februárban ugyanis az egyik botswanai falu, Pandamatenga erdejében találtak rá Louis Goodwill Nchindo holttestére. Ő volt a Debswana első ügyvezető igazgatója, akinek Masire elnök 2004-ben nem hosszabbította meg a szerződését, s így kénytelen volt nyugdíjba vonulni. 2008-ban Nchindo, a fia, Garvas és két másik Debswana-vezető ellen 36 rendbeli korrupció vádjával indított eljárást a DCEC.⁷⁵ Sajtóértesülések szerint Nchindo a bajban egy régi barátjához, az akkori elnökhöz, Festus Mogaehoz fordult segítségért. Kérte, hogy a vádak haladéktalanul ejtsék el-lene, vagy kitalál: egyrészt az elnök házasságon kívüli ügyeiről (ami ma Botswanában nyílt titok), másrészt a De Beers és Botswana vezetőségéből többekről is. Amikor Mogae megtagadta a segítséget, Nchindo nyilvánosságra hozta, hogy Masire elnök cégének a De Beers többször is kölcsönöket folyósított. Masire

nem tagadta, hogy a cég anyagilag segítette, de azt állította, hogy az utolsó kölcsönt nem az elnökség feladásáért kapta, és nyilatkozatai arra utaltak, hogy „rosszul ítélte meg a helyzetet”, amikor elfogadta az anyagi segítséget.⁷⁶

A tárgyalást 2010 áprilisában tartották – annak során semmiféle, a hatalom számára zavarba ejtő dologra nem derült fény –, ám azt Nchindo már nem élte meg. A halálához kötődően sokfajta elmélet született: egyesek szerint a politikai ellenfelei gyilkoltatták meg, mások úgy vélték, hogy a De Beers, egy harmadik álláspont szerint pedig a kormány.⁷⁷ Az eseményeket így kommentálta egy, a *Mail and Guardian*nek nyilatkozó, a neve elhallgatását kérő személy, még a tárgyalások előtt: „Nchindo ellen korrupció vádjával indult eljárás, és azzal fenyegetőzött, hogy leleplezi a De Beers vezetőjét – Nicky Oppenheimert – és egy volt államfőt is. Most a tárgyalások lezárulnak, a veszélyt jelentő információk pedig Nchindóval együtt sírba szállnak.”⁷⁸

Vagyis a két fél közötti szoros politikai összefonódásra nincs bizonyíték, hiszen a koronatanúnak tekinthető személyt meggyilkolták. A bírósági tárgyalás eredménye – egy vádlottat felmentettek, egy másikat bűnösnek találtak, Nchindo fiát pedig felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték – azt sugalmazza, hogy a korrupció csak egy-egy személy rossz döntésének formájában van jelen, nem pedig az egész rendszert hatja át. Ugyanakkor az ismertített összefonódások nyilvánvalóan csak a jéghegy csúcsát jelentik. Egy dolog biztos: a De Beersnek alapvető szerepe

volt és van abban, hogy Botswanában a függetlenség kikiáltása óta ugyanaz a párt kormányoz. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a vállalat igyekezett a mindenkori elnökkel a lehető legjobb kapcsolatot kialakítani, akár olyan áron is, hogy kölcsönöket folyósít annak anyagi nehézségekkel küzdő vállalata számára. Habár 2010-ben – amikor Nchindo esedékes tárgyalása kapcsán a korrupciós ügyek felszínre kerültek – a De Beers szóvivője cáfolta, hogy a vállalatcsoportnak bármilyen előnye származott volna Masire kisegítéséből. Azonban az, hogy Botswana kormánya számtalan esetben nem az ország érdekeit képviselte, részben azért történhetett, „mert a kormányzó BDP vezetése »jelzalogosította magát« a De Beers felé”.⁷⁹

Botswana és a helyi feldolgozás jövője

A feldolgozóipari kapacitások Botswanába telepítésének eröltetése a kormány hosszú távú gazdaságpolitikai stratégiájából fakad: nevezetesen az exportdiverzifikációra való törekvéséből. Ennek oka – amint arról már szó volt – a helyi gyémántkitermelésnek a várhatóan tíz éven belüli jelentős visszaesése és az új kitermelési technológia bevezetése, amelyek erőteljesen csökkenteni fogják a kormányzati jövedelmeket.

Egymásnak ellentmondó becslések állnak rendelkezésre, hogy ez a drámai bevételkiesés milyen hatással lesz a botswanai gazdaságra, az emberek mindennapi életére. A BIDPA (Botswana Institute

for Development Policy Analysis) kutatásai azt valószínűsítik, hogy az egy főre jutó GDP 2027 után várhatóan 48 százalékkal visszaesik,⁸⁰ ami alapjaiban változtat majd a lakosság jelenlegi életvitelén. Roman Grynbergnek, a BIDPA korábbi kutatójának a szavaival élve: a tswanák „úgy élnek majd, mint a szvázik”.⁸¹ Ez a lehetőség riasztóan hat a botswanai állampolgárokra, akik jelenleg afféle szegény rokonokként, szánakozva tekintenek a Sváziföldön élőkre. Habár a GDP-nek a gyémántbevételek csak 20 százalékat adják, a botswanai gazdaságnak a drágakőtől való függősége leginkább az exportbevételben mutatkozik meg, amelynek 2014-ben 84 százaléka a gyémánthoz kötődött.⁸² Habár 1966 és 2014 között Botswanában évi átlagban 5,9 százalék volt a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP-növekedés, a kormány is elismeri, hogy a fejlődés döntő mértékben a gyémántbevételek miatti tőkefelhalmozás eredménye, nem pedig a termelékenység, versenyképesség és a foglalkoztatottak arányának pozitív változása miatt következett be.⁸³

Bár az elmúlt két évtizedben a botswanai kormány számos programot indított, és más erőfeszítéseket is tett annak érdekében, hogy a hazai gazdaság gyémántfüggőségét csökkentse, illetve az ipari termelés élénkülését beindítsa, nem sikerült jelentős eredményt elérnie. Az iparosodottság alacsony foka (amely az egész szubszaharai Afrikában súlyos probléma, kivéve Mauritius és a Dél-afrikai Köztársaságot) annak ellenére sem változott, hogy a kormány célzott

pénzügyi támogatást és kedvező feltételeket nyújtott a hazai magánszektorban és a külföldi befektetőknek egyaránt. Az ipari termelés továbbra is súlytalan mind a munkahelyteremtés, mind a GDP-hez való hozzájárulás terén.⁸⁴

Mivel az iparosodást akadályozó alapvető problémák továbbra is fennállnak – azaz a munka termelékenysége alacsony, a munkabérek viszont a fejlődő országokhoz képest magasak, ráadásul az ország a szállítási útvonalak szempontjából sincs kedvező helyen (nincs kijárata a tengerre) –, annak sikeressége a közeljövőben is kétséges. Jól illusztrálja a nehézségeket és a kormány szűk mozgásterét a gyémántfeldolgozás példája.

A De Beers 2014-ben közzétett *Diamond Insight* című jelentésében azt részletezte, hogy a gyémántfeldolgozás karátónkénti munkaerőköltsége hogyan alakul a világ gyémántfeldolgozó központjaiban. A következő oldalon található táblázatból is látható, hogy Botswana (illetve Namíbia és a Dél-afrikai Köztársaság is) kifejezetten drága a Távol-Kelethez és Indiához képest.⁸⁵

A táblázatból kitűnik, hogy a tradicionális gyémántfeldolgozó központok (Belgium, az Amerikai Egyesült Államok, Izrael) veszítettek a jelentőségükből – eleinte a magas munkaerőköltségből fakadó versenyhátrányuk, majd a kitermelő országokba települő feldolgozóipar miatt. De az alacsony munkabér révén versenyelőnyben lévő lokációk (Távol-Kelet és India) piaci részesedése is visszaesett a kitermelő országok nyomásgyakorlása következtében.

1. táblázat⁸⁶A karátonkénti munkaerőköltség alakulása
a világ gyémántfeldolgozó központjaiban

Gyémántfeldolgozó központ	A vágás és fénnyezés megközelítőleges költsége dollárban, karátonként (2008)	A vágás és fénnyezés megközelítőleges költsége dollárban, karátonként (2013)	Gyémántfeldolgozásban alkalmazottak száma (2008)	Gyémántfeldolgozásban alkalmazottak száma (2013)
Kanada	125	140–180	300	50–80
Botswana	45–125	60–120	2.200	3.750
Namíbia	45–125	60–140	1.500	970
Belgium	120	150+	1.000	150–200
Amerikai Egyesült Államok	110	300	100	80–100
Dél-afrikai Köztársaság	60–100	130–150	1.800	1.000
Izrael	47–55	140–300	2.000	400
Távol-Kelet	15–35	20–50	29.000	10.000
India	6–50	10–50	850.000	800.000

Ugyanakkor a gyémánt iránti keresletnek a válság óta tapasztalható csökkenése, illetve az addigi keresletnek megfelelő kitermelés folytatása révén felhalmozott készletek kényszerű eladása miatt az utóbbi években alacsony gyémántár szintre azonnal hatást gyakorolt a kitermelő országokba telepített feldolgozóipari kapacitások kihasználtságára. Botswanában 2015 első felében Teemane, az egyik legrégebbi gyémántfeldolgozó bezárt, és a Diacore is elbocsátott ötven alkalmazottat. Összességében pedig elmondható, hogy a botswanai gyémántfeldolgozásban dolgozók száma a 2013-as közel négyezer főről 2015-re kétezerre esett vissza. (Hasonló visszaesést észleltek Namíbiában és a Dél-afrikai Köztársaságban is.)⁸⁷

Mivel a gyémántértéklánc középpiaci szereplőinek a haszonkulcsa évek óta egyre kevesebb, a további árcsökkenést nem tudják elbocsátások nélkül tolerálni. A kilátások (csökkenő készletek, növekvő kereslet) alapján a gyémánt ára ugyan várhatóan tartósan emelkedni fog,⁸⁸ de kérdés, hogy pontosan mikor. Egyes borulató scenáriók azonban a szintetikus gyémántok egyre nagyobb szerepe miatt azt jósolják, hogy a természetes drágakő értékébe vetett piaci bizalom alapjai rendülhetnek meg – földcsuszamlásszerű áresést okozva.⁸⁹ Bármelyik forgatókönyv válik is valóra, a feldolgozóipar nyilvánvalóan nincs felkészülve – még rövid távon sem – az áresésre.

Tehát a kitermelő országok (Botswana, Namíbia, a Dél-afrikai Köztársaság) stratégiája egyelőre nem tűnik célravezetőnek. Úgy kellene a befektetőket vonzó gyémántfeldolgozó iparágat építeniük, hogy versenyre kelnek egyrészt az olcsó Indiával és Kínával, másrészt pedig a feldolgozásban évtizedes tapasztalatokat szerzett, számtalan *diamantaire*-rel⁹⁰ büszkélkedő (de drágább) Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Kanada és Izrael tradicionális gyémántcsiszoló és -fényező központjaival. Azaz bármely új piacra lépésük esetén olcsóbb munkaerőt vagy hozzáértőbb szakértőket kellene felvonultatniuk.⁹¹

E célra kezdetnek jól alkalmazható a nyomásgyakorlás, hiszen így lehetett a De Beerset is rábírní arra, hogy a központját Gaboronéba telepítse. Azonban tíz-húsz év múlva, amikor a gyémántok külszíni fejtéséről át kell térni a mélyművelésre, és Botswana szerepe a gyémántpiacon visszaesik, már nehezebb lesz maradásra bírni a gyémántfeldolgozókat, ha az ország nem bizonyul versenyképes helyszínnek. Botswana mellett szólhat azonban, hogy az egyre tudatosabb fogyasztókat erőteljesen befolyásolhatja, hogy a tswanák által előállított gyémántok hozzájárultak az afrikai készségek és ipari kapacitás fejlesztéséhez, a szegénység elleni küzdelemhez, és addicionális munkahelyeket biztosítottak a kitermelő országban.⁹²

Ugyanakkor – amint azt már fentebb említettük – a gyémántértéklánc igazán jelentős hozzáadott értéke nem a közép-piaci szakaszban jelentkezik, hanem az

ékszerré alakításkor és a kiskereskedelmi értékesítéskor. Ráadásul a gyémántfüggőséget aligha fogja enyhíteni a gyémántra alapozott feldolgozóipar. Természetes, hogy Botswana a gyémántipari tapasztalatait és a De Beers partnerségét felhasználva igyekszik ipari szereplőként betörni a világgiacra. Ha nem csak húsz évre tervez – és a kormány retorikája ezt a percepciót támasztja alá –, akkor javítania kell a versenyképességén.

Konklúzió

Tanulmányunk röviden bemutatta a botswanai gyémántkitermelés történetét, valamint a De Beers és Botswana közötti, a gyémántpiaci változások következtében átalakuló kapcsolatot. Míg a gyémántkitermelés első évtizedeit a De Beers relatív fölénye jellemezte, napjainkban a vállalatnak a fő kitermelő helyszínétől, Botswanától való függősége egyre jelentősebb. Ezt jelzi a cég gyémántkezelő központjának Londonból Gaboronéba költöztetése és a helyi gyémántfeldolgozó kapacitás fejlesztése. Azonban, tekintettel Botswana súlyos gyémántfüggőségére és a gyémántvagyon apadására, a helyi feldolgozás csak abban az esetben hozhat fenntartható gazdasági fellendülést számára, ha a szakértelem és/vagy a munkaerőköltség terén képes lesz felvenni a versenyt a feldolgozás tradicionális központjaival. A versenyképesség javítása más feldolgozóipari kapacitások Botswanába vonzása szempontjából sem mellékes kérdés.

Jegyzetek

- 1 A szerző ezúton is köszönetet mond a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítványnak, amely lehetővé tette, hogy terepkutatást végezzen Botswanában és Namíbiában. A cikkben a terepkutatás során gyűjtött anyagok, információk és interjúrészletek is felhasználásra kerültek.
- 2 Daron Acemoglu, Simon Johnson és James Robinson: „An African Success Story: Botswana”. In: *Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth* (szerk. Dani Rodrik). Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2003. 80–119. o.
- 3 „Botswana Losing Its Sparkle”. *The Economist*, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21688387-africas-exemplar-good-governance-faces-rockier-days-losing-its-sparkle>, 2016. január 16.
- 4 Ellen Hillbom: „Diamond or Development? A Structural Assessment of Botswana’s Forty Years of Success”. *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 46. No. 2. (2008). 210. o.; „Overview”. *The World Bank*, <http://www.worldbank.org/en/country/botswana/overview>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 5 „Overview”.
- 6 Acemoglu, Johnson és Robinson: i. m. 80. o.
- 7 Uo. 80–83. o.; Christopher Colcough – Stephen McCarthy: *The Political Economy of Botswana: a Study of Growth and Distribution*. Oxford: Oxford University Press, 1980. 28. o.
- 8 David van Wyk: „De Beers, Botswana and the Control of a Country. Corporate Social Responsibility in the Diamond Mining Industry in Botswana”. *Policy Gap*, No. 5. (2009). http://www.bench-marks.org.za/research/botswana_edit_fina_dvw.pdf. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 9 Debswana: „Our History”. *Debswana*, <http://www.debswana.com/About-Us/Pages/Our-History.aspx>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 10 Guy Mhone: „Botswana Economy still an Enclave”. *African Development*, Vol. 21. No. 2–3. (1996). 89. o.
- 11 Kenneth Good – Skye Hughes: „Globalisation and Diversification: Two Cases in Southern Africa”. *African Affairs*, No. 101. (2002). 41. o.
- 12 „Overview. First Quarter 2002”. *BIDPA Briefing*, (2002). <https://www.africaportal.org/dspace/articles/bidpa-briefing-1st-quarter-2002>. Letöltés ideje: 2016. április 1. 2. o.
- 13 „Botswana”. *The World Bank*, <http://www.worldbank.org/en/country/botswana>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 14 Tarrósy István: „A globális világrend és az Észak–Dél kontextus”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 15. No. 2–3. (2006). 169–188. o.
- 15 Kjetil Børhaug: *Politics, Administration and Agricultural Development: The Case of Botswana’s Accelerated Rainfed Arable Programme*. Bergen: Chr. Michelsen Institute, 1992.
- 16 Hillbom: i. m.
- 17 Bertha Z. Osei-Hwedie: „Successful Development and Democracy in Africa: The Case of Botswana and Mauritius”. *Il Politico*, Vol. 65. No. 1. (2000). 73–90. o.
- 18 Transparency International: <http://www.transparency.org/cpi2015> (2016.04.01.)
- 19 A De Beers javára.
- 20 Osei-Hwedie: i. m.
- 21 Catherine Hill: „Managing Commodity Booms in Botswana”. *World Development*, Vol. 19. No. 9. (1991). 1185–1196. o.
- 22 „Pula Fund”. *Bank of Botswana*, <http://www.bankofbotswana.bw/content/2009103013033-pula-fund>. Letöltés ideje: 2016. március 22.
- 23 Hillbom: i. m.
- 24 „The World Factbook. Botswana”. *Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bc.html>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 25 „The World Factbook. Country Comparison”. *Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html#bc>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 26 Neva Seidman Makgetla: „Finance and Development: the Case of Botswana”. *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 20. No. 1. (1982). 69–86. o.; Mhone: i. m.; Hillbom: i. m.

- 27 „Income Share Held by Highest 10%” *The World Bank*, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.DST.10TH.10/countries/BW?display=graph>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 28 „The World Factbook. Botswana”.
- 29 „Botswana”. *African Economic Outlook*, http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2015/CN_data/CN_Long_EN/Botswana_GB_2015.pdf. Letöltés ideje: 2016. április 1. 5. o.
- 30 Olivier Basdevant: „Are Diamonds Forever? Using the Permanent Income Hypothesis to Analyze Botswana’s Reliance on Diamond Revenue”. *IMF Working Paper*, No. 80. (2008). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0880.pdf>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 31 „Botswana”. 7. o.
- 32 Hillbom: i. m.
- 33 A De Beers vált szlogenje: „A gyémánt örök.” („*A Diamond Is Forever.*”)
- 34 A gyémánt a természetben előforduló egyik legkeményebb ásvány és legjelentősebb drágakő. Csúpnán szénatomokból épül fel, a szén egy allotróp módosulata, amely nagy nyomás (4500–6000 MPa) és viszonylag magas hőmérséklet (900–1300°C) hatására keletkezik. Ezek a feltételek a földköpenyben adóttak – 140–190, de esetenként akár 300–400 km-es mélységben –, a kontinentális (szárazföldi) kéreg alatt. (Robert W. Carlson: *The Mantle and Core*. Amszterdam: Elsevier, 2005.) Vagyis a gyémántok a kratonok környezetében fordulnak elő. (Michael C. Brook: *The Journey of Botswana’s Diamonds*. Gaborone: Diamond Trading Company Botswana, 2012. Elektronikusan elérhető: http://dtcbotswana.com/docs/dtcb_the_journey_of_botswanas_diamonds.pdf.) A kimberlites magma ebben a mélységben keletkezik, és a felszín felé közelítve útközben „begyűjti a gyémántokat”. (Uo.) A gyémánt felszínre kerülése monogenetikusan vulkáni tevékenységhez kötődik, vagyis egyszeri kitérés eredményeként kerül ki a föld mélyéről, amikor „a nyomás legyőzi a fedőkőzetet, és kirobbanva szétszórja anyagát.
- A visszahulló (gyémántos) törmelékéből vulkáni kúp keletkezik, amelynek kürtője lepusztulva is rejti még a kincsét.” (Gábris Gyula: „Dél-Afrika”. In: *Afrika és a Közel-Kelet földrajza* (szerk. Probáld Ferenc). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2002. 66. o.) A kimberlitzkürtő (*pipe*) a gyémántok elsődleges lelőhelye, melynek felszíni része a kráter, alatta található a gyémántban leggazdagabb rész, maga a kürtő (bár nem minden kürtő tartalmaz drágakövet). Botswanában a gyémántbányászat elsődleges lelőhelyeken történik. (Brook: i. m.)
- 35 Forrás: *Tsodilo Resources Limited*, http://www.tsodiloresources.com/i/maps/history_fig2.jpg. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 36 Tobias Kretschmer: „De Beers and Beyond: The History of the International Diamond Cartel”. *NYU Stern*, <http://pages.stern.nyu.edu/~lcabral/teaching/debeers3.pdf>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 37 Edward Jay Epstein: *The Rise and Fall of Diamonds: the Shattering of a Brilliant Illusion*. New York, NY: Simon & Schuster, 1982. 301. o.
- 38 Kretschmer: i. m.
- 39 Oppenheimer alapította az Anglo-American vállalatot is, amely a Dél-afrikai Köztársaság legtöbb aranybányájával rendelkezik. Lásd: Uo.
- 40 Uo.
- 41 Debswana: i. m.
- 42 Uo.
- 43 Osei-Hwedie: i. m.
- 44 De Beers: „Diamond Insight Report”. *De Beers Group of Companies*, https://www.debeersgroup.com/content/dam/de-beers/corporate/images/insight-report/pdf/DeBeers_Insight_Report_2015.pdf. Letöltés ideje: 2016. április 1. 19. o.
- 45 Uo. 18. o.
- 46 Uo. 18. o.
- 47 „Production Data”. *De Beers Group of Companies*, <https://www.debeersgroup.com/en/reports/production/production-data.html>. Letöltés ideje: 2016. április 1.
- 48 Adatok forrása: *De Beers Group of Companies*.

- 49 A volatilitáshoz ugyanakkor nemcsak az eladási módszerek változása, hanem a 2008-ban kezdődött pénzügyi, majd reálgazdasági válság, továbbá a gyémántipari bankok hitelnyújtási politikájának a beszűkülése is hozzájárult. Bizonytalanságokat okoz továbbá a szintetikus gyémántok terjedése és növekvő piaci részesedésük is.
- 50 Russell Shor: „Rough Diamond Auctions: Sweeping Changes in Pricing and Distribution”. *Gems & Gemology*, Vol. 50. No. 4. (2014). <http://www.gia.edu/gems-gemology/winter-2014-rough-diamond-auctions-changes-pricing-distribution>.
- 51 Minden kibányászott öt karátból csak egy kerül ékszerbe, a többi elvész a feldolgozás folyamán, vagy csak ipari felhasználásra alkalmas. Yury Spektorov, Linde B. Cornelissen és Rostislav Khomenko: „The Global Diamond Report 2013: Journey through the Value Chain”. *Bain Report*, <http://www.bain.com/publications/articles/global-diamond-report-2013.aspx>. Letöltés ideje: 2016. március 10.
- 52 „TACY’s 2014 Diamond Pipeline Poster”. *IDEX*, <http://www.idexonline.com/pipeline.pdf>. Letöltés ideje: 2015. október 1.
- 53 Spektorov, Cornelissen és Khomenko: i. m.
- 54 Forrás: Uo. 3. o.
- 55 Ennek oka, hogy jelentősebb gyémántkitermelés kezdődött Ausztráliában, Kanadában és Oroszországban, és azokhoz a lelőhelyekhez a De Beersnek jóval korlátozottabb hozzáférése volt, mint Afrika déli részén (pl. a Dél-afrikai Köztársaság összes gyémántkitermelésének 98 százalékát tartja a kezében). Az új piaci szereplők már nem voltak hajlandók arra, hogy csak a De Beers marketing-szervezetén (Central Selling Organization, CSO) keresztül adják-vegyék a drágaköveket. Közben mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind az Európai Unióban szigorú trösztellenes szabályokat vezettek be, amelyek érzékenyen érintették a vállalatot. Ráadásul a feltörekvő új cégek (Alrosa, Argyle, BHP stb.) formájában jelentős konkurencia bontakozott ki. Nem tett jót a De Beers hírnevének az sem, hogy a kilencvenes évek közepén, az angolai polgárháború idején belekeveredett a „véres gyémántok” forgalmazásába. Roman Grynberg: „Some Like Them Rough: The Future of Diamond Beneficiation in Botswana”. *European Centre for Development Policy Management Discussion Paper*, No. 142. (2013).
- 56 „Exclusive Interview with Gary Ralfe”. *Diamond Intelligence Briefs*, No. 344. (2001).
- 57 Dennis Ndaba: „De Beers’ Penny says Diamond Beneficiation Now Critical Part of Africa’s Macroeconomics”. *Mining Weekly*, <http://www.miningweekly.com/print-version/de-beers-penny-says-diamond-beneficiation-now-critical-part-of-africas-macroeconomics-2007-10-26>, 2007. október 26.
- 58 Robert Weldon – Russell Shor: „Botswana’s Scintillating Moment”. *Gems & Gemology*, Vol. 50. No.2. (2014). <http://www.gia.edu/gems-gemology/summer-2014-weldon-botswana-scintillating-moment>.
- 59 Chaim Even-Zohar: *From Mine to Mistress: Corporate Strategies and Government Policies in the International Diamond Industry*. London: Mining Communications Ltd., 2007.; De Beers: „Largest, Most Sophisticated Sorting Facility in the World Begins Operations in Botswana”. *PR Newswire*, <http://www.prnewswire.com/news-releases/largest-most-sophisticated-diamond-sorting-facility-in-the-world-begins-operations-in-botswana-56973282.html>, 18 March, 2008. március 18.
- 60 Spektorov, Cornelissen és Khomenko: i. m.
- 61 Robin Theobald – Robert Williams: „Combating Corruption in Botswana: Regional Role Model or Deviant Case?”. *Journal of Commonwealth and Comparative Politics*, Vol. 37. No. 3. (1999). 117. o.
- 62 David Sebudubudu: „Corruption and Its Control in Botswana”. *Botswana Notes and Records*, Vol. 35. (2003). 134. o.
- 63 John Healey: „Botswana – A Case Study in Political Accountability”. In: *Votes and Budgets* (szerk. John Healey és William Tordoff). London: Macmillan Press, 1995. 47. o.
- 64 Kesitigile Gobotswang: *Facts on the Masire/BDP – De Beers Scandal*. Gaborone: Botswana Congress Party, 2010. 8. o.
- 65 *The Botswana Guardian*, 1999. július 23.

- 66 *The Botswana Gazette*, 1999. május 26.
- 67 „De Beers, Masire in Shady Deals”. *Sunday Standard Reporter*, 2010. január 18.
- 68 A *shelf company* „előrecsomagolt” *offshore* cég, amelyet már korábban megalapítottak, és az igénylő bizonyos díjazás fejében azonnal átveheti, megspórolva a névfoglalás és a cég-alapítás időigényes lépéseit.
- 69 Gobotswang: i. m. 8. o.
- 70 „BDP in De Beers, Debswana Slush Funds Scandal”. *Sunday Standard*, 2010. január 24.
- 71 Gobotswang: i. m. 8. o.
- 72 Nicola De Jager – Ian Taylor: „Democratic Contestation in Botswana”. In: *Democratic Contestation on the Margins: Regimes in Small African Countries* (szerk. Claire Metelits és Stephanie Matti). London: Lexington Books, 2015. 34. o.
- 73 A BDP azóta is minden választást megnyert Botswanában. Legutóbb 2014-ben, bár minden addiginál kisebb előnnyel, és először fordult elő, hogy a szavazatok kevesebb mint 50 százalékát sikerült megszereznie.
- 74 David Magang: *The Magic of Perseverance. The Autobiography of David Magang*. Cape Town: Centre for Advanced Studies of African Society, 2008.
- 75 Ray Ndlovu: „Diamonds and a Dead Body”. *Mail&Guardian*, <http://mg.co.za/article/2010-02-22-diamonds-and-a-dead-body>, 2010. február 22.
- 76 Interjú Prof. Roman Grynberggel Windhoekben, 2016. február 10.
- 77 Uo.
- 78 Ndlovu: i. m.
- 79 Gobotswang: i. m. 8. o.
- 80 Roman Grynberg, Margaret Sengwaketse és Masedi Motswapong: *Botswana after Diamonds: A Study into the Consequences of and Responses to the Depletion of Botswana's Diamonds*. Gaborone: Botswana Institute for Development Policy Analysis, 2015. Elektronikusan elérhető: <http://dSPACE.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/35136/1/Botswana%20After%20Diamonds.pdf>.
- 81 Roman Grynberg: „And We Will Live Like Swazis”. *Sunday Standard*, <http://www.sundaystandard.info/and-we-will-live-swazis>, 2014. november 17.
- 82 „Annual Report”. *Bank of Botswana*, <http://www.bankofbotswana.bw/assets/uploaded/BoB%20AR%202014%20WEB%20MAIN.pdf>. Letöltés ideje: 2015. november 25.
- 83 „A Strategy for Economic Diversification and Sustainable Growth”. *Government of Botswana*, <http://www.gov.bw/Global/Portal%20Team/BotswanaExcellenceStrategynovember08.pdf>. Letöltés ideje: 2015. november 4.
- 84 Lesego Sekwati: „Botswana: A Note on Economic Diversification”. *Botswana Journal of Economics*, Vol. 7. No.11. (2010).
- 85 „Diamond Insight Report”. *De Beers Group of Companies*, http://insightreport.debeersgroup.com/_downloads/pdfs/de-beers-insight-report-2014.pdf. Letöltés ideje: 2016. február 3. 37. o.
- 86 Forrás: Uo. 37. o.
- 87 „Southern Africa: Killing off Diamond Beneficiation”. *The Namibian*, <http://allafrica.com/stories/201510290803.html>, 2015. október 23.
- 88 Chaim Even-Zohar: „The Year the Industry Lost Confidence in Its Future”. *Diamond Intelligence Briefing*, Vol. 30. No. 855. (2015). http://www.idexonline.com/DIB_855.pdf.
- 89 Roman Grynberg, Margaret Sengwaketse és Masedi Motswapong: *Synthetic Gem Quality Diamonds and Their Potential Impact on the Botswana Economy*. Gaborone: Botswana Institute for Development Policy Analysis, 2014. Elektronikusan elérhető: http://www.bidpa.bw/img_upload/pubdoc_67.pdf.
- 90 Nagy tudású gyémántcsiszoló és -fényező szakember, aki hatalmas szakmai tapasztalata segítségével képes a lehető legnagyobb mértékben emelni a nyers gyémánt értékét. Ugyanakkor a gyémántok bevizsgálásában és felértékelésében is fontos szerepet játszik.
- 91 Karén Grigorian: „Diamond Production and Processing: What Armenia Can Learn from an Intra-Regional Exchange on the Diamond Trade”. *The World Bank Knowledge Brief*, Vol. 47. (2012). http://siteresources.worldbank.org/INTECALEA/Resources/1040211-1251905880790/KB47_ArmeniaDiamond.pdf, 2015. november 22.
- 92 Weldon–Shor: i. m.